

GLOBALLEŞME ve YABANCI SERMAYE REKABETİ

Coşkun Can Aktan
Dokuz Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
e-posta: ccan.aktan@deu.edu.tr

İstiklal Y Vural
Afyon Kocatepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
e-posta: istiklalvice@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın amacı yabancı sermaye yatırımları için devletler-arası rekabet konusunu incelemektir. Yabancı sermaye yatırımları için devletler-arası rekabet çok fazla incelenmemiş bir araştırma konusudur.

Bu çalışmada öncelikle dünyada yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ortaya konulduktan sonra, yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik kalkınma ve rekabet üzerindeki etkileri özetlenecek ve son olarak da “*teşviklere dayalı rekabet*” ve “*kurallara dayalı rekabet*” şeklinde gelişme gösteren yabancı sermaye rekabeti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Globalleşme, rekabet, yabancı sermaye rekabeti

Alan Tanımı: İktisat

GLOBALIZATION AND COMPETITION for FOREIGN DIRECT INVESTMENT

Abstract

This paper aims to explore competition among governments to attract FDI. Competition for foreign direct investment has been neglected as a subject of research.

In this study, the developments of foreign direct investment will be analyzed first and then the impact of foreign direct investment on economic development and competition will be summarized. Finally, “competition based on incentives” and “competition based on rules” will be explored.

Keywords: Globalization, competition, competition for foreign direct investment

JEL Code: F60, F61, F62

I. GİRİŞ

Globalleşme ve teknolojik gelişmeler sonucu üretim faktörlerinin mobilitesinin artması, ülkelerin iktisadi kalkınmalarını sağlamak, diğer ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farkını kapatarak önde giden ülkeleri yakalamak ve genel olarak yaşam kalitesini artırmak için gerekli olan sermayeyi yabancı kaynaklardan temin etme arzusunu artırmaktadır. Sözkonusu globalleşme sürecinde ülkeler yabancı sermayeyi cezbetmek için birbirleriyle daha şiddetli bir rekabet içerisinde bulunmaktadır. “*Yabancı sermaye rekabeti*” olarak adlandırılan bu olgu bütünüyle globalleşmenin ortaya çıkardığı bir gelişmedir.

II. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GELİŞİMİ

Yabancı sermaye akımları 1990'lı yılların başından itibaren hem Gelişmekte Olan Ülkelere (GOÜ) yönelik olarak hem de global düzeyde önemli ölçüde artış göstermiştir. Sermaye akımlarında gözlemlenen bu artışın ilk nedeni, ev sahibi ülkelerden kaynaklanan nedenlerle yabancı yatırımcıların yatırım nedeniyle üstlendikleri risklere karşılık elde etmeyi umdukları getirilerin artması yönündeki olumlu beklentidir. Çok sayıda ülkenin dış borçlarını yeniden yapılandırarak kredi değerliliklerini yükseltmeleri; başarılı istikrar programları uygulayan bir çok GOÜ'nin uyguladıkları makro-ekonomik politikalara duyulan güveni ve gerçekleştirdikleri yapısal reformlar sonucu verimliliklerini artırmaları ve nihayet, bazı ülkelerin döviz kurundaki oynaklıktan kaynaklanan riskleri azaltan sabit döviz kuru uygulamalarına yönelmeleri, bu yöndeki beklentilerin olumlu olmasını sağlamıştır (Lopez-Meija, 1999:28-31).

İkinci neden, başta ABD olmak üzere sanayileşmiş ülkelerde reel faiz oranlarında görülen azalma ile belli başlı kreditor ülkelerde gözlemlenen durgunluktur. Örneğin, ABD'deki kısa vadeli (nominal) faiz oranları 1990'daki yüzde 7.5 düzeyinden 1993'te yüzde 3'e gerilerken sanayileşmiş ülkelerde ağırlıklı ortalama kısa vadeli faiz oranları 1990'daki yüzde 9 düzeyinden 1993'te yüzde 5 civarına gerilemiştir (Calvo, Leiderman ve Reinhart, 1993:114.). Faiz oranlarındaki düşme, bir yandan yabancı ülkelerde yatırım yapmaya kıyasla düşük faizlerin geçerli olduğu yurtiçinde yatırım yapmayı cazip olmaktan çıkararak; öte yandan, GOÜ'lerin kredi değerliliğine olumlu bir katkı sağlayarak GOÜ'lere yönelik sermaye akımlarının artmasına yol açmıştır.

Üçüncü neden, sermaye akımlarının yöneldiği ülkelerdeki politik ve ekonomik performanstır. Gelişmiş ülkelere kıyasla daha az sermaye birikimine sahip olan GOÜ'lerde sermayenin marjinal verimliliğinin daha fazla olacağı genel olarak kabul edilmektedir. Uygulanan makro-ekonomik ve yapısal politikaların güçlü olması halinde beklenen risk-getiri düzeyi ve başarılı bir ekonomik performans gösteren ülkelere yönelik sermaye akımları artacaktır. Gerçekten de dolaysız yabancı yatırımların (DYY) arttığı bir çok GOÜ'de 1990'lı yıllarda sermaye

hareketleri önemli ölçüde serbestleştirilmiştir. Örneğin, 1991-93 yılları arasında 11 GOÜ sermaye hareketleri üzerindeki döviz kuru kontrollerini büyük ölçüde kaldırırken, 15 ülke portfolyo girişleri üzerindeki engelleri, 23 ülke DYY üzerindeki kontrolleri azaltmışlar ya da tamamen ortadan kaldırmışlardır (IMF, 1994:26.).

İktisadi globalleşme ve GOÜ ülkelerindeki serbestleştirme çabaları 1990'lı yıllarda DYY'nın önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. GOÜ'lere yönelik DYY 1983-88 yılları arasında yıllık ortalama 20 milyar Dolar iken 1994-95 yıllarında ortalama 93 milyar Dolar'a ve 1997'de ise 149 milyar Dolar'a ulaşmıştır. 1990-98 yılları arasında altı kattan daha fazla artan GOÜ'lere yönelik DYY'nın, toplam DYY içindeki payı 1991'deki yüzde 25 seviyesinden 1998'de yüzde 42'ye yükselmiştir (World Bank, 1999:47). GOÜ'lere yönelik DYY çoğunlukla mevcut aktiflerin satın alınması ya da şirket birleşmeleri yoluyla gerçekleşmektedir. Enformasyon teknolojisindeki gelişmelerin yer seçiminin önemini azaltması ve aktif yönetimi ile uğraşan büyük firmaların küçük olanlarına göre daha hızlı büyümeleri, şirket birleşme ve satın alma faaliyet (BSF)'leri yoluyla DYY'nı artırmaktadır (IMF, 1998:186). GOÜ'lerin çoğunluk hissesine yabancıların sahip olduğu BSF'leri içindeki payı 1990'lı yıllarda hızla yükselmiş ve 1997'de yüzde 19'a çıkmıştır ve bu faaliyetlerin net DYY'na oranı aynı yıl yüzde 28'e ulaşmıştır. GOÜ'lere yönelik DYY'nın önemli bir kısmı da özelleştirme faaliyetleri yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu yolla gerçekleşen DYY'nın toplam tutarı GOÜ'lerdeki BSF'lerinin yarısını, toplam DYY'nın ise yüzde 13'ünü meydana getirmektedir (World Bank, 1999:49).

Global düzeyde DYY'lar 2002 yılında bir önceki yıla kıyasla 1/5 oranında azalarak 1988'den beri en düşük seviye olan 651 milyar Dolar'a gerilemiştir. DYY akımları 195 ülkenin 108'inde gerilemiştir. Bu gerilemenin arkasında yatan temel faktör, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyanın her tarafında görülen ekonomik durgunluk ve bu durgunluğun en azından kısa vadede aşılamayacağına yönelik beklentilerdir. Bu ana nedenin yanı sıra borsa değerlerindeki gerilemeler, şirket karlılıklarındaki azalma, bazı ülkelerde şirketlerin yeniden yapılandırılmasındaki gecikmeler ve özelleştirme furiasının hız kesmesi etkili

olmuştur. BSF'lerindeki büyük gerilemeler DYY akımlarındaki gerilemenin büyük düzeylere ulaşmasında bir diğer faktördür. BSF'lerinin sayısı 2000'de 7894 iken 2002'de 4493'e gerilemiş ve her bir BSF'nin ortalama değeri aynı dönemde 145 milyon Dolar'dan 82 milyon Dolar'a inmiştir (UNCTAD, 2003:3.). (Bkz: Tablo-1.)

UNCTAD (2003) verilerine göre, DYY'lar bölgeler ve ülkeler boyunca dengesiz bir şekilde gerilemektedir. Coğrafik açıdan, hem GOÜ hem de GÜ'lere yönelik DYY akımları 2002'de yüzde 22 oranında gerilemiştir. Bu azalmanın yarısına yakını ABD ve İngiltere'ye yönelik DYY akımlarındaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Latin Amerika'da 2002'deki azalma yüzde 33, Afrika'da yüzde 41'e ulaşmıştır; ancak 53 milyar dolarlık girişin söz konusu olduğu Çin faktörü nedeniyle Asya-Pasifik bölgesinde DYY akımlarındaki azalma en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak DYY artmasına yol açan ekonomik faktörlerde fazla bir değişiklik söz konusu değildir. Global rekabetin artması çok uluslu şirketleri (ÇUŞ) yeni pazarlarda yatırımda bulunmaya zorlamakta ve bu şirketler düşük maliyetli kaynaklar ve üretim faktörleri arayarak karlarını azamileştirmeye çalışmaktadırlar.

Tablo 1. Dolaysız Yabancı Yatırımlar ve Uluslararası Üretimle Alakalı Seçilmiş Göstergeler

	Cari Fiyatlarla Değeri (Milyar Dolar)			Yıllık Büyüme Hızı (Yüzde Olarak)				
	1982	1990	2002	1986 - 1990	1991 - 1995	1996 - 2000	2000	2002
DYY Girişleri	59	209	651	23.1	21.1	40.2	29,1	-21
DYY Çıkışları	28	242	647	25.7	16.5	35.7	9.5	-9
DYY Girişleri (stok)	802	1954	7123	14.7	9.3	17.2	18.9	7.8
DYY Çıkışları (stok)	595	1763	6866	18	10.6	16.8	19.8	8.7
Sınır Aşan BSF'ler	...	151	370	25.9	24	51.5	49.3	-37.7
Bağlı Firma Satışları	2737	5675	1768	16	10.1	10.9	19.6	7.4
Bağlı F. Toplam Varlığı	2091	5899	2654	18.8	13.9	19.2	27.4	8.3
Bağlı Firma İhracatı	722	1197	2613	13.5	7.6	9.6	11.4	4.2

III. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ KALKINMA VE REKABET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bir çok GOÜ için dış ticaret, uzun vadede, iktisadi büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkilere sahiptir (UNCTAD, 1999). Zira, kişi başına milli gelirin düşük olması ve bazen yeterli büyüklükte nüfusa sahip olmamaları nedeniyle bir çok GOÜ hem küçük bir iç piyasaya sahiptir; hem de bu ülkelerde ihracat, yatırım ve üretim artışı büyük ölçüde ithal mallara ve teknolojiye dayanmaktadır. GOÜ'lerin uzun vadede büyüme ve kalkınmalarını sürdürmeleri için gerekli olan ihracat artışının, ihracatın çeşitlendirilmesinin ve dolayısıyla döviz ihtiyacının karşılanmasında DYY önemli bir iktisadi kaynak konumundadır. Sermaye ve tasarruf birikimi yetersiz olan GOÜ'lere yönelik uzun vadeli sermaye akımları içinde en büyük paya sahip olan ve doğru iktisadi politikaların takip edilmesi halinde iktisadi kalkınma ve büyümeye olumlu bir katkı sağlayan DYY, etkisi değişik sektörlerle, piyasanın büyüklüğüne, ekonominin dışa açık olma derecesine ve yatırımın türüne göre farklı olmakla birlikte diğer sermaye akımlarına göre daha esnek ve finansal krizlerde daha istikrarlı olması nedeniyle, GOÜ'lerde kalkınmanın finansmanında etkili bir dış finansman kaynağı olmaya devam etmektedir.

İster yabancı sermaye yatırımları üzerindeki engellerin kaldırılması yoluyla olsun isterse dış ticaretle alakalı konularda olsun liberalizasyona yönelik faaliyetler, bir yandan ithal malların üzerinden alınan tarife ve benzeri yükümlülüklerin azaltılması sonucunda tüketicinin daha düşük fiyatla ithal mallarını tüketme imkanına sahip olmasına (Balassa, 1967: 72), öte yandan ise tüketicinin bol mal ve bol seçenek olanağına kavuşması ve yerli üretimde rekabet nedeni ile ortaya çıkabilecek kalite artışı gibi faktörler vasıtasıyla tüketicinin refahının artmasına yol açar (Kalaycıoğlu, 1991: 83). Yabancı sermaye rejiminde sözkonusu olacak liberalizasyon sonucunda oluşan ithalat artışı kısa vadede ev sahibi ülkede üretim ve istihdamın azalmasına yol açsa da, uzun vadede ekonomik kaynakların ithal

ikameci endüstrilerden ihracata yönelik endüstrilere aktarılması halinde, kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılması nedeniyle toplam üretim ve dolayısıyla toplam refahta belirli bir artış meydana getirebilecektir (Balassa, 1967: 71). Ancak, liberalizasyon nedeniyle bazı sanayi dallarının rekabete dayanamayıp piyasadan çekilmek zorunda kalmaları halinde, meydana gelen refah artışında belirli seviyede bir azalma ortaya çıkabilecektir.

DYY projesinin, ev sahibi ülke piyasasına yeni bir ürünü sunması ya da yurtiçinde üretilmeyen bir mal veya hizmeti ev sahibi ülkede üretilir bir hale getirmesi halinde fiyat rekabeti genellikle ortaya çıkmaz. Ancak, ev sahibi ülkede üretilen herhangi bir mal veya hizmetin arzını artıracak bir DYY projesi bu mal veya hizmetin fiyatının azalmasına yol açar. Yabancı bağlı şirketlerin, ürettikleri ürünlerde kullanacakları üretim faktörleri için yerli firmalarla rekabete girmeleri nedeniyle üretim faktörlerinin fiyatlarında belirli bir artış meydana gelebilir. Ev sahibi ülkedeki fiyatlar yabancı yatırımın türüne göre farklı şekillerde etkilenirler. Hammadde tedariki ve işlemeye yönelik bir DYY muhtemelen ilgili hammaddenin dünya fiyatını değiştirmeyecektir. Zira, dünya hammadde fiyatları global arz ve talebin bulunduğu noktada oluşmaktadır ve bu nedenle DYY sonucu ilgili hammaddenin fiyatının değişmesi için yurtdışı piyasalara çok büyük miktarda bir arzın sürülmesi gerekmektedir. Yabancı piyasalardaki pazar payını korumak amacıyla üretim faaliyetinin bir kısmını DYY yoluyla ülke dışına kaydıran bir şirketin bu faaliyetinin mal ve hizmet sunduğu ulusal piyasalardaki fiyatları azaltması muhtemeldir. Zira, bu tip bir yatırımın amacı maliyetleri en aza çekerek düşük fiyatlar yoluyla rekabet etmek ve böylece pazar payını muhafaza etmek olduğundan artan rekabetle birlikte ulusal piyasada üretilen mal ve hizmetin fiyatı azalma eğilimine girebilir. Bu durumdan tüketicilerin yararlanıp yararlanamayacakları rekabetin şiddetine bağlıdır. Öte yandan, ev sahibi ülkenin piyasasına mal ve hizmet satmayı amaçlayan bir DYY projesi, piyasadaki üreticilerin sayısını artırmışsa ya da başka bir deyişle, tekelleşmeye yol açmaksızın ve ev sahibi ülke firmalarının piyasadan çekilmelerine yol açmaksızın yurtiçi mal ve hizmet arzını artırmışsa artan rekabet nedeniyle ev sahibi ülke piyasasında fiyatların azalmasına yol açar (Grosse ve Kujawa, 1992: 298-301).

DYY büyüme ve kalkınma için yeterli kaynağı temin etmekte güçlüklerle karşılaşan GOÜ'lerin en önemli dış finansman kaynağı olmasının yanı sıra yönedikleri ev sahibi ülke ekonomisi hakkında diğer yatırımcılar için olumlu sinyal işlevi görerek potansiyel yatırımcıları çekme etkisi (crowding in) ile toplam yatırımların artmasına neden olur. Nitekim 1970-89 yılları arasındaki dönemi kapsayan ülkelerarası bir çalışmadaki DYY'ndaki yüzde 1'lik bir artışın yurtiçi yatırımları yüzde 0,5 ila yüzde 1,3 artırdığı yolundaki bulgu da bu etkinin varlığını doğrulamaktadır (Borensztein, De Gregorio ve Lee, 1998:121.). DYY yoluyla ev sahibi ülke kalkınmanın ve büyümenin sürdürülmesi için doğrudan dış finansman sağlarken DYY sonucunda oluşan dolaylı bazı faydalardan da yararlanır. DYY sonucu ortaya çıkan yeni ve ileri teknolojilerin ev sahibi ülkeye transfer edilmesi, çok uluslu şirketler faaliyetlerinin ileri teknoloji gerektiren alanlarda yoğunlaşması nedeniyle emeğin daha kalifiye bir hale gelmesi ve rekabet ile ihracatın artması gibi olumlu dışsal faydalar da büyümeye katkı sağlar. DYY faaliyetleri sonucu ev sahibi ülkenin yararlandığı dışsal fayda taşmaları (*spillover*) bir bütün olarak ekonomide verimlilik artışına yol açmaktadır. DYY'nın büyüme ve verimlilik üzerindeki olumlu etkisi çok sayıdaki çalışma tarafından da doğrulanmaktadır. Örneğin, 69 GOÜ'yi içeren ve Borensztein, De Gregorio ve Lee tarafından yapılan bir çalışma (1998), DYY/GSYİH oranındaki yüzde 1'lik bir artışın ev sahibi ülkede kişi başına GSMH'da yüzde 0,8 artışa yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Bunun dışındaki birçok çalışmada da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. DYY ortak girişim, lisanslar ve mal ve hizmet ticareti yoluyla ev sahibi ülkenin yeni ve ileri teknolojilere ulaşmasını sağlayarak verimlilik artışına neden olur. Genel olarak, verimlilik artışı yabancı yatırımların sahibi olan firmalarda, özellikle çok uluslu şirketlerde (ÇUŞ) yüksektir (Djankov ve Hoekman, 1998) ve çok uluslu şirketlerin sahip oldukları yüksek teknolojinin doğal bir sonucu olarak görece daha kalifiye işçilerin istihdamını gerektiren sektörlerde daha aktiftirler (Feenstra ve Hanson, 1997:377.).

DYY ev sahibi ülke ekonomisine canlılık kazandırır ve yurtiçi rekabeti artırır. Yerli sanayinin tekelci bir yapıya sahip olması halinde tekelci yapının ortadan kaldırılmasında, yurtiçi üretimin artmasında ve fiyatların düşmesinde DYY etkili

olabilir. Öte yandan, DYY'nın girdiği sanayide doğal tekellerin olması halinde, çok uluslu şirketler, büyük şirketler olmaları, ileri teknolojiye ve yeryüzüne yayılmış pazarlama, satış ve dağıtım örgütlerine ve bu piyasaların gerektirdiği büyüklükte bir sermayeyi tedarik etme imkanına sahip olmaları gibi nedenlerle bu tip piyasalara girebilirler ve tekel pozisyonunu ortadan kaldıracırlar. DYY'nın giriş yaptıkları piyasadaki yerli şirketlerin çok zayıf olmadıkları durumlarda rekabet düzeyini ve böylece verimliliği artırdıkları genel olarak kabul edilmekle birlikte bazı durumlarda çok uluslu şirketlerin varlığı verimsiz yerel firmaları piyasa dışına iterek sonuçta rekabeti azaltabilir. DYY'nın yurtiçi piyasada rekabeti azalttığı durumların ilki; ilgili sanayide güçlü konumda olan özel şirket ya da şirketlerin ya da alanında tekel konumunda olan kamu şirketinin ya da kuruluşunun yabancı bir firma tarafından satın alınması yoluyla DYY'nın gerçekleştirilmesidir (OECD, 1998a:25). Çok uluslu şirketlerin bir endüstrideki yoğunlaşma üzerindeki etkisi piyasanın hacmi ile giriş engellerinin varlığı ve türüne bağlı olarak değişmekle birlikte, bazen endüstriyel yoğunlaşmanın en önemli nedeni çok uluslu şirketler olabilmektedir (Kalirajan, 1989). İkincisi, yabancı firmaların bir endüstrideki varlığının kartel benzeri rekabeti engelleyici oluşumların ulusal otoritelerce tespitini güçleştirebileceği durumlardır. Piyasalarda rekabeti bozucu her türlü eylemi takip etmek ve piyasa koşulları altında düzenleyici bir rol üstlenmek üzere oluşturulan yurtiçi rekabet kurumlarının bu gibi durumlarda sınır ötesi araştırma ve ülkelerarası karşılaştırma yapmaları gerekeceğinden rekabeti bozucu faaliyetlerin tespiti güçleşebilmekte ve özellikle çok uluslu şirketlerin varlığı rekabeti bozucu ya da azaltıcı bir nitelik kazanabilmektedir (OECD, 1998:25).

IV. DOLAYSIZ YABANCI YATIRIMLAR VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Dolaysız yabancı yatırım (DYY)'ların büyük bir bölümü çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ülkeler yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için çok çeşitli faktörleri kullanırlar. DYY'lar ise çok çeşitli faktörlerden etkilenirler. Dolaysız yabancı yatırımların belirleyicileri üç ana başlık

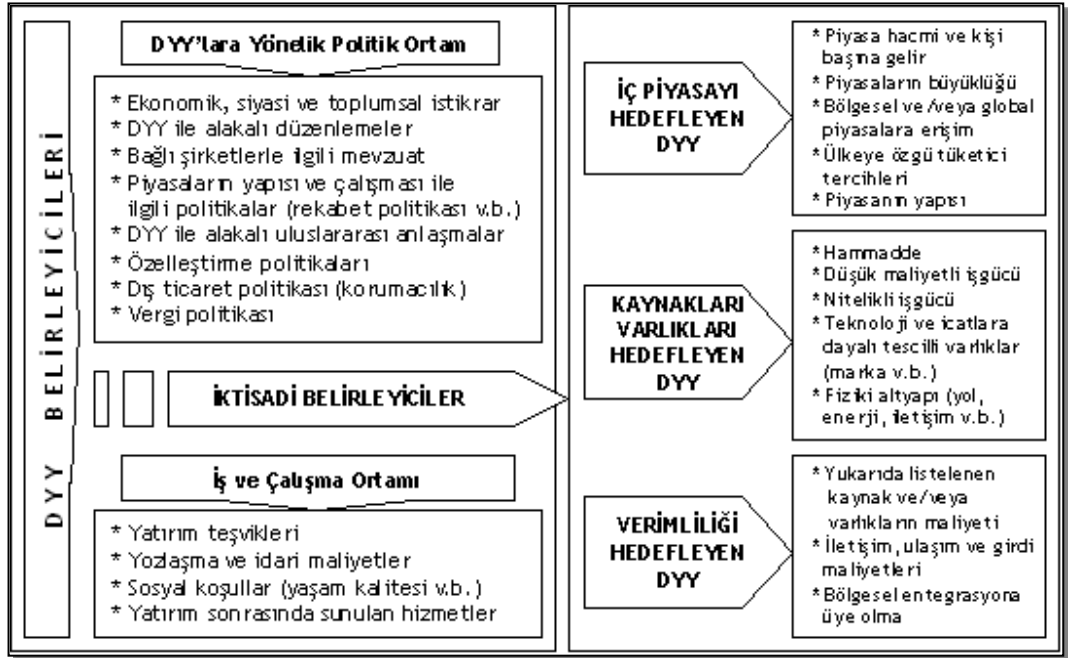
altında ele alınabilir: Firmalara özgü faktörler, yere özel faktörler ve ekonomik entegrasyonlar. (Şekil 1).

Çok uluslu şirketlerin kendi ülkelerinde yatırım yapmak ya da diğer ülkelerle ticaret yerine yabancı ülkelerde yatırımda bulunmalarının çeşitli nedenleri bulunmaktadır: (1) Kar maksimizasyonu, (2) Birden çok ülkede faaliyette bulunmak suretiyle ortaya çıkan riskleri dağıtmak, (3) Yurtiçi piyasanın massedemeyeceği bir ölçeğe ulaşmak, (4) Uluslararası alanda ortaya çıkan arbitraj olanaklarından yararlanmak, (5) Sahip olunan üstün teknoloji yardımıyla yerel firmalar üzerinde avantaja sahip olmak.

Öte yandan, firmaların lisans vermek veya dış ticaret yerine yabancı ülkelerde yatırımda bulunmalarının da çok farklı nedenleri bulunmaktadır: (1) Korumacılık veya ulaşım maliyetlerinin yüksek olması, (2) Mal veya hizmetlerin doğasının yabancı yatırımı zorunlu kılması, (3) Ucuz emek istihdam etmek suretiyle üretim maliyetlerinin azaltılabilmesi ve (4) Firma sırlarının daha kolay korunması ve kaynak akışının daha güvenli bir hale getirilebilmesi. Firmaların dolaysız yabancı yatırımlarda bulunmaya iten firmalara özgü faktörler iki ana amaca indirgenebilir: Piyasalara ve kaynaklara (doğal ve beşeri) erişim.

Çok uluslu şirketlerin yabancı bir ülkeye yatırım yapma kararlarında yatırım yapılacak yer (ülke/bölge) son derece önemlidir. Üretilen mal veya hizmet için tek bir ihraç piyasasının olması ya da üretim için gerekli olan kaynağın tek bir yerden karşılanması durumunda yatırım yerinin seçilmesinde fazla bir seçenek söz konusu değildir. Ancak, bu konuda genellikle çok fazla sayıda seçenek ortaya çıkmaktadır. Birden fazla seçeneğin olması durumunda yer seçimi, yatırımın piyasaya ya da kaynağa yönelik olup olmamasına veyahut sanayi veya hizmetler sektörünü hedefleyip hedeflememesine göre değişir. Çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği yabancı yatırımların yerinin belirlenmesinde genel olarak önem arz eden etkenler bir kaç ana başlık altında toplanabilir: (1) Ekonomik ve siyasi istikrar, (2) Elverişli bir iş ortamı ve uygun bir hukuki ve fiziki altyapının varlığı, (3) Bürokratik engellerin asgari düzeyde olması, (3) Vasıflı ve/veya ucuz işgücü, (4) Elde edilen karın serbestçe yurtdışına aktarılabilme olanağı ve (5) Ev sahibi ülkede ortaya çıkacak uyuşmazlıkların uygun bir çözüm mekanizmasına bağlanması .

Şekil 1. Dolaysız Yabancı Yatırımların Belirleyicileri



Kaynak: UNCTAD, 1999, s. 91.

Çok uluslu şirketlerin yer seçiminde yukarıda yer alan genel etkenlerin göreceli önemi yapılan yabancı yatırımın türüne göre farklılıklar göstermektedir. Piyasaya erişim DYY'ların büyük bir çoğunluğunda temel motivasyondur. GOÜ'ler arasında Çin'in popülerliği büyük ölçüde sahip olduğu büyük nüfus potansiyeli ve yabancı firmaların kendi piyasasına erişimini kolaylaştırıcı politikasının rolü büyüktür. İktisadi entegrasyonların varlığı halinde DYY'lar aynı anda piyasa ve kaynaklara yönelik olabilir. Entegrasyon içinde yer alan bütün ülkeleri besleyecek şekilde tek bir üretim yeri seçilebilir. Bu durumda üretimin yapıldığı ülkenin piyasa büyüklüğü önemsizdir, ancak üretim maliyetleri, seçilen yerin merkeziliği ve sahip olduğu kültürel yapı ile iletişim olanakları son derece önemlidir.

V. YABANCI SERMAYE REKABETİNİN İKİ TÜRÜ

Yabancı sermaye rekabeti iki farklı rekabeti bünyesinde barındırır: Teşviklere dayalı rekabet ve kurallara dayalı rekabet (Oman, 2000:20). Teşviklere dayalı rekabet mali ve finansal teşvikleri içerir. Temel mali teşvikler arasında belirli yatırım türleri için gelir üzerinden alınan vergi oranlarında indirim yapılması; tarife muafiyetleri veya vergi iadeleri; hızlandırılmış amortisman uygulaması; yatırım indirimleri ve sosyal güvenlik katkılarında indirimler yer alır. En önemli finansal teşvikler arasında ise bağışlar ve sübvansede edilmiş kredi ve kredi garantileri gelmektedir. Her iki tür teşvik de ya belirli koşulların yerine getirilmesi şartıyla otomatik olarak veya idari otoritenin takdir yetkisine bağlı olarak verilebilir. Takdir yetkisi, teşviklerin etkin bir biçimde hedeflenmesini sağlayabilir, yatırımcıyla başarılı bir şekilde müzakere edilmesine yol açabilir veya rekabete hızlı bir şekilde cevap verilmesine yol açabilir; ancak, şeffaflığı ortadan kaldırmak suretiyle istismara ve yozlaşmaya da neden olabilir.

Kurallara dayalı rekabet, yabancı sermayeyi çekebilmek için işçi hakları, çevrenin korunması, ürün ve üretim standartları ile ilgili kurallar ve uygulamalardaki değişikliklerden komşu ülkelerle imzalanan bölgesel entegrasyon anlaşmalarına dek bir dizi daha geniş kapsamlı ve heterojen rekabet türünü içerir (Oman, 2000:21). Öte yandan, fikri mülkiyet haklarının daha fazla korunması, hukuk devleti ilkesinin titizlikle uygulanması ve yargı sisteminin güçlendirilmesi, özel ekonomik bölgelerin (serbest bölgeler) ihdas edilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, piyasaların deregüle edilmesi ve dış ticaret ve yatırım politikalarının serbestleştirilmesi yabancı sermayenin ev sahibi ülkede emin bir şekilde yatırım yapmasına ve iyi getiri elde etmesine yol açan kurallara dayalı rekabet türleridir.

Bu iki türde yabancı sermaye rekabetini daha ayrıntılı olarak incelemeye çalışalım.

1. Vergi Teşviklerine Dayalı Yabancı Sermaye Rekabeti

Vergi politikasının ve vergilemenin DYY'lar üzerindeki etkileri son yıllarda bir çok çalışmada ele alınmaktadır (Hines, 1997; Hines, 1999 ve Gorter ve De Mooij, 2001). Bazı çalışmalar genel olarak vergi sisteminin ve politikasının etkisi üzerinde dururken diğerleri özellikle kurumlar vergisi olmak üzere spesifik bazı vergilerin etkisini incelemektedir. Teorik nitelikteki çalışmalar üretim maliyetlerini ve net karları etkileyen vergilerin DYY'lar üzerindeki etkisinin önemli olduğunu savunurken vergilerdeki değişikliklerle DYY düzeyi arasındaki

ilişkiyi tespit etmeye çalışan ekonometrik çalışmalar çoğunlukla çelişkili ve ikna edici değildir. Bunun temel nedeni DYY'lar üzerinde etkili olan vergi dışında çok sayıda faktörün olmasıdır. Bu çalışmalarla ulaşılan sonuçlar topluca değerlendirildiğinde vergi sistemi, vergi politikası ve spesifik vergilerin çok uluslu şirketlerin yurtdışında yatırım kararını almaları üzerinde fazla bir rolünün olmadığını; yer seçimi ile ilgili kararlarda önemli bir role sahip olduğunu; piyasaya dönük olanlardan daha çok kaynaklara yönelik olanlarda daha önemli olduğunu ve DYY'larda önemini gittikçe artırmakta olduğu ileri sürülebilir.

1990 öncesi yapılan çalışmaların çoğu vergilerin DYY kararlarında görece çok az bir role sahip olduğunu göstermektedir. Son yıllardaki çalışmalarda ise tam tersi sonuçlara ulaşılmaktadır: Vergiler ve dolayısıyla vergi politikasının DYY'lar açısından önemi gittikçe artmaktadır. Bu eğilimin farklı nedenleri bulunmaktadır: (1) DYY önündeki korumacılıktan kaynaklanan engeller, dış ticaretteki serbestleşme faaliyetleri sonucu tedricen ortadan kalktığı için DYY'larını belirleyen faktörlerden geriye kalanların ve bu arada vergilerin etkisi de artmaktadır; (2) Globalleşme sonucu üretimin uluslararasılaşması ihracatın önemini artırmakta ve yeni durum vergilemedeki uluslararası farklılıkların önemini artırmaktadır ve (3) Ekonomik entegrasyonlar, entegrasyon içerisinde yatırım ve ticaret önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmak yoluyla tek bir yerden bütün piyasanın mal ve hizmet talebinin tedarik edilmesini kolaylaştırır ve vergilerin tam olarak uyumlaştırılmadığı bir durumda vergilemenin DYY üzerindeki göreceli öneminin artmasına yol açarlar. Vergi oranlarının yatırım kararı üzerindeki etkisi ihracata yönelik çok uluslu şirketlerde daha fazladır ve bu firmaların yöneticileri vergi ve vergi politikalarına karşı daha duyarlıdır (Reuber, et al., 1973). İhracata yönelik firmaların düşük kar marjı ile şiddetli rekabetin sözcüğü olduğu piyasalarda faaliyet göstermeleri vergi teşviklerinin önemini artırmakta ve globalleşme süreci içerisinde daha mobil hale gelen bu firmalar, alternatif yerler arasında vergi sistem ve vergi politikalarını karşılaştırma eğilimi içerisine girmektedirler.

Vergi yükünün ve vergi oranlarının DYY'lar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu destekleyen çok az veri vardır. Almanya ve İngiltere birbirine yakın

vergi yüküne sahip olmalarına rağmen farklı düzeylerde DYY çekerler. OECD ülkeleri arasında en düşük vergi yüküne sahip olan Japonya çok az DYY çekerken Fransa ve Belçika, vergi yükü yüksek olmasına rağmen yüksek düzeyde DYY çekebilmektedir. Belirli vergiler göz önüne alındığında vergilemenin DYY'lar üzerindeki etkileri bir kaç ana başlık altında toplanabilir: (1) Çok uluslu şirketlerin karlılığını etkileyen kurumlar vergisi DYY'lar açısından son derece önemli bir vergidir, (2) Karların vergilendirilmesi DYY'larda yer seçimini etkileyebilmektedir, (3) Gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkılarının DYY'lar üzerinde olumsuz bir etki oluşturması emek maliyetlerini önemli ölçüde artırıp artırmamasına bağlıdır, (4) Vergi yükü işletmelerden daha çok nihai tüketici üzerinde kalan katma değer vergisi gibi tüketim vergileri DYY kararı üzerinde belirli bir etkiye sahip değildir ve (5) Dış ticaret vergileri iki farklı etkiye sahiptir: Öncelikle, yüksek tarifeler ihracatı maliyetli bir hale getirmek suretiyle DYY'ları teşvik eder ve yatırım gerçekleştikten sonra rakiplere karşı koruma sağlar; ancak, makine ve sermaye mallarının yüksek vergiye tabi olması yatırım maliyetlerini artırdığı için DYY'ları caydırıcı bir etki oluşturabilirler.

Başta kurumlar vergisi olmak üzere vergiler net karı etkileyen faktörlerden birisidir. Vergi oranlarının yüksek olması yatırımların efektif vergi oranlarının düşük olduğu ülkelere yönelmesine yol açabilir. Yabancı bir ülkede yatırım yapan firmalar hem yatırım yaptıkları ülkelerde (ev sahibi ülke) elde ettikleri karlar üzerinden vergilendirilebilirler, hem de firma merkezinin bulunduğu ülkede (ana ülke) vergiye tabi tutulabilirler. Çifte vergilendirme sorununun ortaya çıkmaması için ana ülkeler kendi çok uluslu şirketlerinin dış ülkelerde elde ettikleri karları ev sahibi ülkelerde ödedikleri vergiyi düşmek koşuluyla vergiye tabi tutarlar. Böylece, teoride yabancı ülkelerde elde edilen karlar üzerinden ödenen toplam vergi düzeyi ile yurtiçinde elde edilen karlar üzerindeki vergi düzeyi eşitlenmiş olur. Öte yandan, gelir vergisi ve sosyal güvenlik katkısı gibi üretim maliyetlerini etkileyen vergilerin oranlarının çok yüksek olması üretimin maliyetlerin daha düşük olduğu ülkelere kaymasına yol açabilir.

Vergileme yurtdışında yatırım yapma kararlarını nadiren etkileyen bir faktördür; ancak, DYY kararının alınmasında önemli bir faktör olan yer seçimini büyük

ölçüde etkiler. Ev sahibi ülkedeki vergileme yapılan yatırımın piyasa ya da kaynak yönlü olup olmamasına göre farklı etkilere sahiptir. Piyasaya yönelik DYY'larda vergi oranları çok yüksek değilse vergilendirmeden çok az etkilenir. Diğer bütün koşulların eşit olması durumunda düşük vergi oranına sahip ülkelerde yatırım yapmak bir avantaj haline gelebilir. Kaynaklara yönelik bir DYY, diğer DYY türlerine kıyasla ev sahibi ülkedeki vergi yüküne daha duyarlıdır. Çifte vergilendirme çok uluslu şirketler açısından önemlidir. Bu nedenle yatırım yerinin seçiminde ana ülke ile ev sahibi ülke arasında çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmasının yapılmış olması önemli bir faktördür. Diğer taraftan ev sahibi ülkede vergi sistemi ve idaresinin kalitesi son derece önemlidir, zira vergilemedeki belirsizlik ve keyfilikler, vergi mevzuatının sıklıkla değiştirilmesi, yozlaşma ve aşırı cezalar yabancı yatırımları caydırıcı bir etki meydana getirir.

Vergiler ve vergi politikaları DYY'lar üzerinde belirli bir etkiye sahiptir. Ev sahibi ülkelerin DYY'larını çekebilmek için vergilerin bu etkisinden nasıl faydalanmalıdırlar? DYY'lar için çekici bir ülke olmak açısından görece daha düşük bir genel vergi oranına sahip istikrarlı bir vergi sistemi mi yoksa özel vergi teşvikleri ya da belirli DYY'larına yönelik seçici tedbirler mi daha önemlidir? Uzun vadeli nitelikte olan sanayi yatırımlarında vergi sisteminin genel özelliklerinin elverişli olması önemlidir. Ancak, geçici süreli teşvik uygulamaları da etkin bir şekilde devreye sokulabilir. Örneğin, ilk on yıl DYY'lardan elde edilen karların vergiye tabi tutulmadığı, sonraki on yılda ise yarı yarıya bir vergilendirmenin söz konusu olduğu Polonya ve sanayi yatırımlarının 2010 yılına dek yüzde 10 kurumlar vergisine (standart oran yüzde 36) tabi tutulduğu İrlanda örneklerinde olduğu gibi etkin vergi tatillerinin olduğu uygulamalar da olumlu sonuçlar oluşturabilir. Teorik literatürde ise özel vergi teşviklerinin kullanımı, verimsiz oldukları, kaynak tahsisinde etkinliği azalttıkları ve piyasada saptırıcı etki meydana getirdikleri gerekçeleriyle reddedilir. Vergi teşviklerinin etkisi, yararlanan firmaların hali hazırda faaliyet gösteren veya yeni kurulan firmalar olup olmadığına bağlı olarak farklılık gösterir. Yeni kurulan firmaların kısa vadedeki giderlerini azaltan, yerleşik firmaların orta-uzun vadede karlılığı artıran, sanayi kesiminde faaliyette bulunan firmaların ise hizmetler kesimine kıyasla

daha fazla sabit varlık kullanmaları nedeniyle amortismanına tabi varlıklara yönelik teşvikleri tercih etme eğilimleri daha yüksektir (Rolfe et al. 1993). Coyne (1994) tarafından yapılan bir çalışmaya göre vergiden kaçınmaları ya da vergi kaçırmaları için gerekli olan finansal ve beşeri kaynağa sahip olmayan küçük firmaların maliyet yapılarında önemli bir yer işgal eden vergi teşviklerine bu firmalar büyük olanlara kıyasla daha duyarlıdır. Büyük firmaların belirli sektörlerde (otomobil, imalat v.b.) gizli anlaşmalar yoluyla firmalara özgü teşvik elde etme çabalarına rastlanılmaktadır (Oman, 2000).

DYY'lara yönelik belli başlı vergi teşvikleri şunlardır:

- Belirli iktisadi faaliyetler ya da işletme türlerini hedefleyen kurumlar vergisi indirimleri;
- Yatırım teşvikleri;
- Vergi tatilleri (belirli bir süre için vergi muafiyet ya da indirimi);
- Hızlandırılmış amortisman;
- Dağıtılmayan ve yeniden yatırıma aktarılan karlar için vergi indirimleri;
- Ana ülkeye kar transferinde düşük vergileme;
- Emlak vergisinde indirim;
- Tarifelerde indirim;
- Özel ekonomik bölgelerin oluşturulması.

Vergi teşviklerinin etkin olması için, kişi ya da firmaların teşvikle amaçlanan yönde hareket etmelerini sağlaması gereklidir. Yatırım teşviklerinin başarılı olması daha önceki yatırım düzeyine kıyasla hedeflenen alandaki yatırım düzeyinin artmasını gerektirir. Mevcut çalışmalar yatırımlara yönelik vergi teşviklerinin, yatırımcıların kararları üzerinde çok az bir etki oluşturabilmeleri nedeniyle, etkin olamadıklarını göstermektedir. Ancak vergi teşviklerinin firmaların yer seçimi ile ilgili kararları konusunda önemli bir faktör olduğu ve vergi rekabetinin gittikçe artan oranda önemli bir sorunun kaynağı olmaya başladığı da ileri sürülebilir. Özel vergi teşvikleri ise çok uluslu şirketlerin eşgüdüm ya da finansal merkezlerinin yerinin belirlenmesinde önemli bir etkidir. Herhangi bir teşvik, yapılan teşviğin maliyeti elde edilen yarardan daha

az ise verimlidir. Yatırım teşvikleri belirli bir maliyete sahiptir. Bu maliyet ya ev sahibi ülke tarafından sağlanan mal ve hizmetlerin azaltılması veya diğer vergilerin artırılması ile karşılanabilir. Kamu kesimi tarafından sunulan eğitim, sağlık ve altyapı ile ilgili hizmetler DYY'lar için önemli birer belirleyici olduğu için, bu hizmetlerin yetersiz bir şekilde sunulması potansiyel yatırımcılar için ülkeyi cazip olmaktan çıkartabilir. Teşvik nedeniyle yitirilen gelirler ücretler veya tüketim üzerinden alınan vergilerin artırılması yoluyla karşılanırsa emek ve yaşam maliyetlerinin artmasına yol açarak yatırımları caydırır. Sonuçta bazı potansiyel yatırımcılar teşviklerle cezbedilirken diğerleri ortaya çıkan yan etkiler sayesinde caydırılmış olur. Yapılan çalışmalar, her halükarda yatırım yapacak olan yatırımcıların yararlanması veya teşvikler olmasa da yatırımların düzeyinde bir azalmanın olmayacağı gerekçeleriyle yatırım teşviklerinin verimsiz olduğunu göstermektedir. Üstelik bu türden uygulamalar kolaylıkla kötüye kullanılabilir.

2. Kurallara Dayalı Yabancı Sermaye Rekabeti

Gelişmiş ülkeler DYY'ları ülkelerine çekebilmek için temelde sağlam makro-ekonomik politikalar uygulama, yabancı firmaların giriş ve çıkışlarını istikrarlı ve ayrımcı olmayan kurallara bağlama, rekabeti teşvik etme, beşeri sermayenin ve yenilik ve icatların desteklenmesi gibi piyasaya dost politikalar uygularken çoğu ülke teşvik tedbirlerini uygulamaya devam etmekte ve özellikle önemli yatırımları çekebilmek için karmaşık teşvik tedbirleri ile büyük çaplı bağış ve sübvansiyon uygulamalarına başvurmaktan çekinmemektedirler (UNCTAD, 2003:86). Gelişmekte olan ülkeler ise piyasaya dost uygulamalara yönelmekle birlikte piyasalarının zayıf olması ve kalkınma mülahazaları ile bu tür politikaların uygulanmasında dikkatlice davranmaktadırlar. Son yıllarda DYY'ları ülkelere çekmeyi amaçlayan ülkeler çok sayıda uluslararası ve iki taraflı yatırım anlaşmaları gerçekleştirmektedirler. Ülkeler uluslararası yatırım anlaşma (UYA)'ları ile (1) Yabancı bağlı şirketlerin kurulması, onaylanması ve yatırım faaliyetleri üzerindeki kısıtlamaları azaltmak suretiyle DYY'lar önündeki engelleri ortadan kaldırmayı; (2) Yerli ve yabancı firmalar arasında ayrımcı olmayan bir muamele gerçekleştirerek yabancı yatırımlara yönelik davranışların

standardını artırmayı; (3) Millileştirme ve kamulaştırma durumlarında, uyuşmazlıkların çözümünde ve fonların yurtdışına transferinin garanti altına alınmasında elverişli-tazmin edici hükümler getirerek yabancı yatırımcıları korumayı ve (4) Ülke imajını iyileştiren tedbirler alarak, yatırım fırsatları hakkında bilgi sağlayarak, yere bağlı teşvikler sunarak, kurumsal ve idari düzeyde DYY'larını hızlandırıcı iyileştirmeler yaparak ve yatırım sonrası iyi hizmet sunarak DYY girişini teşvik etmeyi amaçlamaktadırlar (UNCTAD, 2003:87). Ancak DYY'ları teşvik etme yönünde yoğun bir çaba söz konusu olsa da muhtemel negatif etkiler konusunda endişeler sürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde DYY'ların olumsuz etkileri konusundaki temel endişeler şunlardır (UNCTAD, 2003:88):

- Yabancı bağlı şirketler tarafından gerçekleştirilen rekabeti bozucu uygulamaların yaygınlaşması;
- Ödemeler dengesinin açık vermesine yol açan kısa vadeli oynak yatırımların artması;
- Yabancı bağlı şirketlerce vergiden kaçınma ve suistimale yönelik transfer fiyatlaması uygulamasına başvurulması;
- Çevreyi kirletici faaliyet veya teknolojilerin transfer edilmesi;
- Ulusal firmaların piyasa dışına itilmesi ve yurtiçi girişimciliğin bastırılması;
- Çok zararlı sosyo-kültürel etkiler meydana getirecek şekilde yerel ürünlerin, teknolojilerin, ağların ve iş uygulamalarının piyasa dışına itilmesi veya devre dışı bırakılması;
- Özellikle özel ekonomik bölgelerde olmak üzere, çok uluslu şirketlere emek ve çevre düzenlemelerini kale almamalarına yol açacak şekilde tanınan imtiyazların varlığı;
- DYY'ların iktisadi ilişkiler ve karar alma üzerinde sahip olduğu yoğun etkiler ile ekonomik kalkınma ve ulusal güvenlik üzerinde sahip olduğu olumsuz etkilerin varlığı.

Ülkeler son yıllarda yabancı sermaye yatırımları ile ilgili yukarıdaki endişeleri gidermede ve kalkınmalarını finanse etmede büyük yarar göreceklarine inandıkları yabancı yatırımları çekebilmek amacıyla ikili, bölgesel ve uluslararası

nitelikte yatırım anlaşmaları imzalamaktadırlar. İkili yatırım anlaşmaları ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşmalardır. UNCTAD (2003) raporuna göre, 1959 yılında imzalanan ilk anlaşmadan sonra bu anlaşmaların sayısı hızla artmış ve 1989'da 385'e, 2002'de ise 2181'e yükselmiştir. DYY'ları korumak için en yaygın kullanıma sahip olan uluslararası nitelikteki anlaşma olan ikili yatırım anlaşma (İYA)'ları 176 ülkeyi kapsamaktadır ve dünya genelinde DYY stoklarının yüzde 7'si bir İYA'sına taraf ülkelerde, yüzde 88'i ise çifte vergilemeyi önleme anlaşması (ÇVA) imzalayan ülkelerde bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ülkelerinde bu rakamlar sırasıyla yüzde 27 ve yüzde 64'tür (Tablo 2).

DYY akımlarını belirleyen temel faktörler, ilgili ülkenin piyasa hacmi ve iktisadi büyüme hızı, rekabet gücü artışına yol açacak zengin kaynaklara ve nitelikli işgücüne ve iyi altyapıya sahip olmasıdır. Bu nedenle, yabancı yatırımları korumak için en çok kullanılan yöntem olan İYA'larının DYY'ların çekilmesinde pek fazla etkili olduğu söylenemez. Bununla birlikte yabancı yatırımları düzenleyen bölgesel ve uluslararası yatırımların sayısı hızla artmaktadır.

Tablo 2. İkili Yatırım Anlaşmaları ve Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşmalarının Kapsadığı Dolaysız Yabancı Sermaye Stoku (Yüzde Olarak, 2000)

Ev Sahibi Ülkeler	İYA	ÇVA
Amerika Birleşik Devletleri		
Dışa yönelik toplam DYY stoku	6	96
GOÜ ve geçiş ülkelerindeki stok	19	87
Avrupa Birliği		
Dışa yönelik toplam DYY stoku	9	93
GOÜ ve geçiş ülkelerindeki stok	73	73
Japonya		
Dışa yönelik toplam DYY stoku	7	89
GOÜ ve geçiş ülkelerindeki stok	26	61
Dünya*		
Dışa yönelik toplam DYY stoku	7	88
GOÜ ve geçiş ülkelerindeki stok	27	64

* 27 ülkeyi ve toplam dünya DYY stokunun 1/5'ini kapsamaktadır.

Kaynak: UNCTAD, 2003, s.89

Tablo 3. Dolaysız Yabancı Yatırımlara Yönelik Ulusal Düzenlemelerdeki Değişiklikler (1992-2002)

	1992	1994	1996	1998	2000	2002
Yatırım rejimlerinde değişiklik yapan ülke sayısı	43	49	65	60	69	70
Düzenleyici nitelikteki değişikliklerin sayısı	79	110	114	145	150	248
DYY'lar için çok elverişli olan değişiklikler	79	108	98	136	147	236
DYY'lar için fazla elverişli olmayan değişiklikler	-	2	16	9	3	12

Kaynak: UNCTAD, 2003, s.21.

Uluslararası nitelikteki yatırımları düzenleyen anlaşmalar, dünya genelinde yatırımlar konusunda uyumlaştırmayı amaçlayan anlaşmalardır. Bu tip anlaşmalar arasında 70'li ve 80'li yıllarda Birleşmiş Milletler'in Çok Uluslu Şirketlerle İlgili Düzenlemeler Kodu, 90'lı yılların sonunda OECD'nin Yatırımlarla İlgili Çok Taraflı Anlaşma, Dünya Ticaret Örgütü'nün ticaretle ilgili bazı yatırım tedbirlerinin yasaklanmasını öngören Ticaretle İlgili Yatırım Tedbirleri Anlaşması ve Hizmet Ticareti Genel Anlaşması sayılabilir

Ülkeler yabancı yatırımları çekebilmek için yabancı yatırımları teşvik edecek veya yabancı yatırımları koruyacak şekilde ulusal mevzuatlarında düzenlemelere gitmektedirler. Ülkeler arasında yabancı sermayeyi çekme yönündeki kurallara dayalı rekabetin varlığı ülkelerin yatırım rejimlerinde ve yatırımları düzenleyen mevzuatlarında yaptıkları değişikliklerin toplam sayısında ve özellikle DYY'lar açısından çok elverişli değişiklikler yapan düzenlemelerin sayısındaki artış ile kendisini göstermektedir. 2000'li yılların başlangıcında DYY'ların miktarında görülen azalma eğilimi ülkelerin DYY lehine düzenlemeler yapma eğilimini tırmandırmaktadır. 2001 yılında 194 gibi rekor bir düzenleme ile DYY'lar lehine düzenlemeler yapan ülkeler 2002'de yeni bir rekora imza atarak DYY'ları destekleyen 236 değişikliği yürürlüğe koydular (Tablo 3). Bu tür değişiklikler DYY düzeyi dünya ölçeğinde gerilerken gelişmekte olan ülkelere yönelik DYY

akımlarının sürdürülebilmesini sağlayan temel unsurdur. 1991-2002 arasındaki dönemde 165 ülke tarafından DYY ile ilgili mevzuatlarda yapılan 1641 değişikliğin 1551'i (yüzde 95) daha fazla serbestleştirme sağlayan değişikliklerden oluşmaktadır (UNCTAD, 2003:20).

VI. YABANCI SERMAYE REKABETİ: POZİTİF TOPLAMLI OYUN MU, YOKSA NEGATİF TOPLAMLI OYUN MU?

Dolaysız yabancı yatırımlara (DYY) yönelik rekabetin olumlu ve olumsuz etkileri söz konusudur. Konuyu inceleyen araştırmaların bir kısmı yabancı sermaye rekabetini “pozitif toplamlı bir oyun” olarak ele alırken, diğerleri “negatif toplamlı bir oyun” olarak değerlendirmektedirler. Burada her iki yaklaşımı da özetlemeye çalışacağız. Öncelikle yabancı sermaye rekabetinin sağlayabileceği yararlar üzerinde duralım.

Yabancı sermaye rekabetinin varlığı halinde ülkeler, yabancı sermayeyi çekebilmek için altyapılarını modernleştirmek, işgücünü daha kalifiye bir hale getirmek, makro-ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak suretiyle kendi ekonomilerini daha güçlü bir hale getirebilirler. Bu durum, bir yandan beşeri sermaye ve altyapı yatırımlarının düzeyini toplumsal açıdan optimal bir düzeye yaklaştırırken öte yandan hem yurtiçindeki sermaye ve emeğin hem de yabancı sermayenin verimliliğinin de artmasına yol açar ve sonuçta hem yatırım yapılan ülkelerde hem de global düzeyde makro-ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasını kolaylaştırır.

Devletlerarası rekabet, rekabete katılan bütün ülkelerin temel ekonomik gereklerini daha titiz bir şekilde yerine getirmelerini sağladığı ölçüde yatırımcılar için global düzeyde güvenli yatırım alanları oluşturur. DYY'lar, yatırımcıların fiyatlandıramadığı ve yerel firmaların yabancı firmaları taklit etmesi, yerel-yabancı firmalar arasında işgücü ve yönetici transferi ve tedarikçiler arasındaki ilişkiler sonucu ortaya çıkan yerel nitelikte *yaparak öğrenme etkileri* meydana getirir. Bu tip dışsal fayda taşmaları ortaya çıkardığı için DYY'lar önemli düzeyde kamusal fayda içerebilir. Artan DYY'lar yurtiçi piyasada rekabeti artırır ve bu durum yerel firmaların modernleşmesini, ürün ve üretim süreçlerindeki kaliteyi artırmalarını, yeni teknolojiler ve yenilikler geliştirmek suretiyle daha etkin bir hale gelmelerini sağlayabilir. Bu açıdan DYY'lar hem yatırımcı ve ev sahibi ülke

hem de yatırımın yapıldığı toplum ve hatta dünya için faydalı olan bir *pozitif toplamlı oyun* (positive-sum game)'dur (Oman, 2000:18).

Yabancı sermayeyi çekmek için devletler arasında meydana gelen “mezat savaşı”nın reel yatırımların tahsisinde ciddi sapmalar meydana getirirken kamu maliyesini zayıflatan kontrol dışı maliyetinin çok yüksek “*yatırım teşvikleri*” sarmalını ortaya çıkartmasından ve çevrenin korunması ile alakalı standartlarda ve işçi haklarında gerilemeye (dibe doğru yarış) yol açmasından endişe edilmektedir (Oman, 2000:9).

Pozitif toplamlı oyun DYY'lar için devletler arasında gerçekleşen rekabetin olumlu etkilerini gündeme getirirse de ortaya çıkan rekabet dinamikleri nedeniyle oluşacak “mahkumun çıkmazı” (prisoner's dilemma) ile bu olumlu beklentiler tersine çıkabilir (Oman, 2000:18-19). Bu görüşe göre temel sorun, rekabet kızıştıkça, devletlerin yatırımcılara gittikçe artan düzeylerde mali ve finansal sübvansiyon sunmak zorunda kalacakları ve yüksek düzeyde bir maliyeti üstlenmek zorunda kalma ihtimalinin varlığıdır. Devletler bu tip bir mezat savaşından kaçınmada ortak çıkarlara sahip olmalarına rağmen, ülkelerin her biri bu türden bir sürece girmediği takdirde yabancı yatırımcıların kendisinden daha fazla teşvik sağlayan ülkeye yönelmesi tehlikesi nedeniyle kendisini mezat süreci içerisinde bulabilir ve böylece mahkumun çıkmazı ortaya çıkabilir.

Öte yandan, yabancı sermaye rekabeti “*sosyal damping*”e neden olabilir. Başka bir ifadeyle, devletler mali ve finansal teşvikler yerine veya onların yanı sıra DYY'ları çekebilmek için çevre ve işçilerin haklarını etkin bir şekilde korumaktan vazgeçebilirler. Devletler, özellikle ağır sanayi başta olmak üzere, belirli türdeki yabancı yatırımları çekebilmek için çevrenin korunmasını ihmal etmek yoluyla “*kirlilik cennetleri*” (pollution havens) oluşturabilirler. Keza, ülkeler aynı gerekçeyle iş güvencesini gevşetmek, işgücü güvenlik standartlarını ve işgücünün örgütlenme ve sendikal haklarını aşındırmak, çalışma koşullarının ağırlaştırılmasına ve reel ücretlerin geriletmesini sağlayacak uygulamalara göz yummak suretiyle işçi hakları geriletilebilir. Emek ve çevre standartları üzerinde oluşturulan bu aşağıya doğru baskı, yatırımcıların yerel üretim maliyetlerini daha da azaltmak için devletleri istismar ettikleri, kamusal düzenlemelere dayalı bir “*arbitraj*” sürecinin ortaya çıkmasına neden olabilir (Oman, 2000:20). Sosyal damping veya yukarıda belirtilen türden bir arbitraja dayalı rekabet *negatif toplamlı bir oyunun* (negative-sum game) ortaya çıkmasına yol açar. Böyle bir oyunda yararlı çıkanlar sadece yatırımcılar ve yatırımcıların ana ülkesi iken ev

sahibi ülkeler ve uzun vadede ortaya çıkacak verimsizlik, istikrarsızlık, rant kollama faaliyetleri ve güvensizlik nedeniyle tüm dünya kayıpla karşı karşıya kalacaktır.

VII. SONUÇ

Globalleşme sürecinde üretim faktörlerinin mobil hale gelmesi, vergi rekabeti yanısıra yabancı sermaye rekabetinin de artmasına neden olmuştur. Ülkeler yabancı yatırımları çekebilmek için yabancı yatırımları teşvik edecek veya yabancı yatırımları koruyacak şekilde ulusal mevzuatlarında düzenlemelere gitmektedirler.

Yabancı sermaye rekabetinin etkileri ve sonuçları, globalleşme taraftarlarının ve muhaliflerinin bakış açılarına göre farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Globalleşme taraftarları yabancı sermaye rekabetini özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bir fırsat olarak değerlendirirken, muhalifler yabancı sermaye rekabetini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir tehdit ve tehlike olarak görmektedirler. Yabancı sermaye rekabetinin “pozitif toplamlı bir oyun” ya da “negatif toplamlı bir oyun” olduğu şeklinde bir tek taraflı bakış açısını benimsemek yerine her iki yaklaşımın da yaptığı analizlerden, tavsiyelerden ve uyarılardan yararlanmak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

BALASSA, Bela, *Trade Liberalization among Industrial Countries: Objectives and Alternatives*, New York: McGraw-Hill, 1967.

BORENSZTEIN, Eduardo, Jose de GREGORIO ve Jong-Wha LEE, “How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?”, *Journal of International Economics*. 45, 1998, ss.115-135.

CALVO, Guillermo, Leonardo LEIDERMAN ve Carmen REINHART, “Capital Inflows and Real Exchange Rate Appreciation in Latin America: The Role of External Factors”, *IMF Staff Papers*. Vol:40, No:1, March, 1993, ss.108-150.

COYNE, E. J., *An Articulated Analysis Model for FDI Attraction into Developing Countries*, Florida:Nova Southeastern University, 1994.

DJANKOV, Siemon ve Bernard HOEKMAN, “Avenues of Technology Transfer: Foreign Investment and Productivity Change in the Czech Republic”, *Centre for Economic Policy Research Discussion Paper*. No: 1883, London, 1998.

FEENSTRA, Robert C. ve Gordon H. HANSON, “Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico’s Maquiladoras”, *Journal of International Economics*. 42, 1997, ss.371-393.

GORTER, J. ve R. A. de MOOIJ, *Capital Income Taxation in the European Union: Trends and Trade-offs*, The Hague: Sdu Publishers, 2001.

GROSSE, Robert ve Duane KUJAWA, *International Business: Theory and Managerial Applications*. Second Edition, Boston: Irwin, 1992.

HINES, J.R. Jr., “Tax Policy and the Activities of Multinational Corporations”, (A. J. AUERBACH, Ed., *Fiscal Policy: Lessons from Economic Research*, Cambridge: MIT, içinde), 1997.

HINES, J.R. Jr., “Lessons from Behavioural Responses to International Taxation”, *National Tax Journal*, 54, 1999, ss.305-23.

IMF, *World Economic Outlook*. World Economic and Financial Surveys, Washington: IMF, May and October, 1994.

IMF, *International Capital Markets: Developments, Prospects, and Key Policy Issues*. World Economic and Financial Surveys, Washington, D.C.: IMF, Septembe, 1998.

KALAYCIOĞLU, Sema, *Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon: Teori ve Dünyadaki Uygulamalar*. Birinci Bası, İstanbul: Beta, 1991.

KALIRAJAN, K. P., “A Simultaneous Determination of Market Concentration and Industry Performance in West Malaysian Manufacturing”, *Working Papers in Trade and Development*. No:89/4, National Centre for Development Studies, Australian National University Research School of Pacific Studies, 1989.

LOPEZ-MEJIA, Alejandro, “Large Capital Flows: Causes, Consequences, and Policy Responses”, *Finance & Development*, 1999, ss. 28-31.

OECD, “Survey of OECD Work on International Investment”, *Working Paper on International Investment*. Paris: OECD, 1998.

OMAN, C., *Policy Competition for Foreign Direct Investment: A Study of Competition Among Governments to Attract FDI*, OECD Development Centre Studies, January 2000.

REUBER, G. ve Diğerleri, *Private Foreign Investment in Development*, Oxford: Clarendon Press for the OECD Development Centre, 1973.

ROLFE, R. J. ve Diğerleri, “Determinants of FDI Incentive Preferences of MNEs” , *Journal of International Business Studies*, 24 (2), 1993.

UNCTAD, *Foreign Direct Investment and Development*. New York:United Nations, 1999.

UNCTAD, *World Investment Report 2003: FDI Policies for Development-National and International Perspectives*. New York ve Geneva: United Nations, 2003.

WORLD BANK, *Global Development Finance*. Washington, D.C.: The World Bank, 1999.